

ВІДГУК
офіційного опонента про дисертацію Людмили Іванівни САЛАГУБ
«ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТ.: УКРАЇНСЬКИЙ
ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 032 – історія та археологія

Актуальність теми дисертаційної праці Л. І. Салагуб визначається тим, що саме в історіографічних студіях політичної історії Гетьманщини XVIII ст. віддзеркалено сутність політики Росії щодо України за всі роки її незалежності. Означена тема є актуальною ще й тому, що в умовах новітньої російсько-української війни виникає нагальна потреба переосмислення творчого доробку попередніх поколінь дослідників задля показу справжніх намірів багатовікового агресивного ворога щодо України – сусідньої Росії. Подана до захисту дисертація є новаторським дослідженням, присвяченим українській історіографії, яка висвітлює політичну історію Гетьманщини від Полтавської битви 1709 року до скасування посади гетьмана 1764 року.

Як стверджує авторка, і з нею важко не погодитися, динаміку української історіографічної думки щодо політичних реалій періоду 1709–1764рр. комплексно не вивчали (с. 32). З огляду на це значущість теми дисертації Л. І. Салагуб не викликає заперечень. Предметом дослідження обрано процес зародження, нагромадження та розвитку наукового знання в межах різних етапів історіографічного поступу щодо політичного розвитку Гетьманщини XVIII ст. Водночас дисертантка зосереджує увагу й на здобутки та дослідницькі «білі плями» у вивченні політичних реалій Лівобережної України 1709–1764 рр. українськими істориками різних поколінь.

Не викликають заперечень хронологічні рамки дослідження, визначені у двох вимірах: історіографічному й історичному. Приємно, що така важлива дисертація підготовлена в рамках двох дослідницьких тем кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса: «Актуальні питання історії України в

контексті європейської цивілізації» (державний реєстраційний номер – 0118U002396)», «Історична наука як фактор історичної пам'яті» (державний реєстраційний номер – 0118U006124).

Основні положення та висновки дисертації викладено в шістнадцяти наукових статтях, із яких сім – у наукових фахових виданнях України, одна – в зарубіжному виданні, вісім статей мають апробаційний характер.

Мету і завдання роботи визначено коректно, чітко сформульовані вихідні положення, методи є тотожними меті та завданням. Це дозволило одержати низку нових наукових результатів, що відображають особистий унесок авторки. Імпонує чіткий перелік дослідницьких завдань, які мають, справді, проблемний, дискусійний та новаторський характер. Похвально, що дисертантка ввела до наукового обігу нові історіографічні джерела – праці сучасних дослідників, які ще не стали об'єктом спеціального вивчення.

Структура дисертації, яка складається зі вступу, чотирьох розділів, тринадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, загалом є логічною й зумовлена поставленою метою й окресленими завданнями. Матеріал дисертації викладено за проблемно-хронологічним принципом, що є оптимальним для праць такого характеру. Помітно, що дисертантка вільно володіє матеріалом і вміло ним оперує.

Перший розділ дослідження присвячений історіографічному аналізу проблеми, джерелам і методології дослідження (с. 28–51). Людмила Іванівна Салагуб виокремила чотири етапи вивчення політичної історії Гетьманщини XVIII ст.: дореволюційний (XIX – напередодні 1917 р.); етап «на хвилі» Української національно-демократичної революції (1917–1921 рр.), радянський (початок 20-х рр. XX ст. – 1991 р.) та сучасний (1991 – сьогодні) (с. 50). У подальших розділах дисертації описано здобутки та вказано на прогалини, властиві кожному етапові розвитку наукового знання щодо політичної історії Гетьманщини XVIIIст. Хоч, як слушно зауважує дисертантка, шлях наукового осмислення політичної історії Гетьманщини

1709–1764 рр. був досить складним через залежність від політико-ідеологічної кон'юнктури на різних етапах її опрацювання (с. 28).

Л. І. Салагуб зосередила увагу на аналізі основних здобутків українських науковців та істориків з діаспори на кожному з етапів досліджуваної теми. Завдяки цьому їй удалося визначити основні тенденції розвитку вітчизняної історіографії з досліджуваної проблеми і якісно проаналізувати праці з означеної проблематики авторів, які належали до трьох світоглядних систем – української, радянської, імперської (с. 23).

Підрозділ, присвячений аналізу джерельної бази дисертації, переконує, що фундамент вивчення політичної історії Гетьманщини XVIII ст. становлять історіографічні джерела, які охоплюють одноосібні та колективні монографії, статті, дисертаційні роботи, автореферати дисертацій (с. 40), та історичні джерела, які містять фактичний матеріал стосовно політичних процесів, що відбувалися на теренах Гетьманщини: законодавчі акти, розпорядчі документи російського царату щодо Лівобережної Гетьманщини, документи Комуністичної партії України/СРСР (с. 42). Здобувачка опрацювала понад триста сімдесят найменувань наукової літератури XIX – початку XXI ст., що дозволило різнобічно простежити еволюцію наукового знання цієї проблеми та запропонувати власне її витлумачення.

Важливим компонентом дисертаційної праці є виокремлення її методологічного підґрунтя. Авторка цілком правомірно віднесла до методологічних засад дослідження принципи об'єктивності, історизму, системності, комплексності, наступності (с. 46). Поряд із загальнонауковими методами пізнання предмета дослідження в роботі використано спеціальні наукові методи: аналіз-синтез, індукцію-дедукцію, діалектику, статистичний, проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-генетичний. Залучений методологічний інструментарій посприяв досягненню мети і розв'язанню завдань дослідження.

У другому розділі – «Формування наукового осмислення політичної минувшини Гетьманщини XVIII ст. протягом «довгого» XIX ст.» (с. 52–79) –

проаналізовано наукові досягнення представників української історичної науки кінця XVIII–початку XX ст. Обґрунтовуючи зацікавленість українських істориків «довгого XIX ст.» історією Гетьманщини XVIII ст., авторка справедливо зазначає, що в цей час «плеяда українських істориків, будучи тісно пов'язаними з тогочасними суспільно-політичними ідеями, що панували на теренах Російської імперії, прагнула віднайти витoki українського контенту в історичних процесах, що розгорталися на території їхньої батьківщини» (с. 52). Тут здобувачка дослідила утвердження й розвиток наукових основ історичних знань, відзначила низку важливих проблемних історіографічних сюжетів, зокрема, наслідки переходу гетьмана І. Мазепи та подальший хід політичної історії Гетьманщини (с. 62); призначення на гетьманську посаду І. Скоропадського та умови, у яких йому доводилося провадити політику (с. 56); політичні перипетії на теренах Гетьманщини за часів правління гетьмана П. Полуботка (с. 57); відновлення на українських теренах гетьманства 1727р. (с. 58); період безгетьмання (с. 59); правління останнього гетьмана України – Кирила Розумовського (с. 60).

Досить детально Л. І. Салагуб висвітлює інтерпретацію зазначених тем О. Марковичем, Д. Бантиш-Каменським, М. Маркевичем, П. Кулішем, М. Драгомановим, В. Антоновичем, М. Костомаровим, Д. Яворницьким. Принагідно дослідниця зауважує, що В. Антонович, М. Костомаров, Д. Яворницький започаткували формування народницького напрямку в українській історіографії. Авторка помічає, що в їхніх працях «чітко простежується засудження діяльності російського царя, спрямованої на обмеження автономних прав українських територій» (с. 69).

У цьому розділі дисертантка також характеризує умови появи нового підходу до вивчення української історії – державницького, головною ідеєю якого стало дослідження боротьби за національну державу (с. 70). У працях О. Єфименко, М. Грушевського, М. Слабченка вже постає дещо ширший спектр проблем з історії Гетьманщини XVIII ст. (с. 78).

Особливий інтерес викликає третій розділ рецензованої наукової праці – «Політична історія Гетьманщини: візії ХХ ст.» (с. 80–131), присвячений історіографії проблеми кінця 1910-х–1920-х рр. Л. І. Салагуб дослідила українську радянську історіографію й розглянула внесок західноукраїнських науковців та істориків із діаспори в опрацювання цієї теми.

Серед усіх досягнень історіографічної думки кінця 1910-х–1920-х рр. у дисертації відзначено роботи В. Біднова (с. 81), М. Слабченка (с. 82–83), Л. Окіншевича (с. 84), М. Грушевського (с. 84–85), Є. Онацького (с. 85–86), Й. Гермайзе (с. 86), оскільки, на думку авторки, це «праці, написані на хвилі революційного піднесення» (с. 84). Дисертантка окреслює нові проблемні історіографічні напрями опрацювання цього періоду: функціонування центральних установ на теренах Гетьманщини; ключові віхи в правлінні українських гетьманів ХVIII ст.; відносини між українським гетьманатом і Запоріжжям (с. 81).

Характеризуючи українську радянську історіографію, дослідниця спостерігає низку аспектів, що впливали на її формування. Вона наголошує, що «радянська професійна історія опинилась у лещатах тоталітаризму» (с. 80), а «наприкінці 20-х рр. ХХ ст. розпочалася централізація та тотальна ідеологізація історичної науки» (с. 86).

Заслуговує схвалення те, що для аналізу української радянської історіографії та праць істориків української діаспори авторка здійснила складне компаративне дослідження: порівняла кількість публікацій з історії Гетьманщини на сторінках «Українського історичного журналу» та «Українського історика». За допомогою авторських діаграм доведено, що 1974–1989 рр. «Український історичний журнал», який був «трибуною» історичної думки в УРСР, не надрукував жодної статті з історії Гетьманщини (с. 91). Натомість на шпальтах «Українського історика» – наукового журналу істориків української діаспори – за цей час з'явилося кілька десятків публікацій з означеної тематики (с. 114).

Цілком зрозумілим є звернення Л. І. Салагуб до західноукраїнських науковців та істориків із діаспори стосовно висвітлення багатьох питань заявленої теми. Це визначається тією роллю, яку відіграли історики, які вимушено опинилися в еміграції. Водночас із західноукраїнськими колегами міжвоєнної доби вони продовжили традиції української національної історичної науки. Слушною є думка авторки стосовно того, що концептуальна парадигма українських істориків із діаспори щодо висвітлення ними політичної історії Гетьманщини XVIII ст. докорінно відрізняється від тієї, яка панувала паралельно на теренах радянської України (с. 118).

Найдокладніше Л. І. Салагуб розглянула українську інтелектуальну думку щодо політичних процесів у Лівобережній Україні протягом XVIII ст. у сучасній українській історичній науці (с. 132–177). Доречним видається її намагання виокремити низку дослідницьких інтересів і проаналізувати здобутки сучасних українських науковців. На переконання дослідниці, головними сюжетними лініями у вивченні Гетьманщини на сьогодні є: правління та політика українських гетьманів; стан економічної сфери Гетьманщини в умовах поширення політики російського царату; суспільно-політичне становище українського істеблїшменту; протидії української старшини політиці російського царату; політична культура населення Гетьманщини протягом XVIII ст.; позиціонування Лівобережної України на геополітичній арені; культурний аспект взаємовідносин за траєкторією «Гетьманщина–Російська імперія» (с. 133).

Дисертантка ґрунтовно проаналізувала роботи Т. Чухліба (с. 134), Л. Мельника (с. 134), В. Брехуненка (с. 135), О. Гуржія (с. 136), В. Кононенка (с. 137), О. Путро (с. 138), В. Горобця (с. 140), О. Сокирка (с. 143), В. Смолія (с. 152), І. Кривошеї (с. 162), О. Струкевича (с. 166), В. Кривошеї (с. 166), Д. Вирського (с. 172), В. Матях (с. 174) та ін. Прикметно, що аналізуючи праці згаданих авторів, дослідниця виокремлює наратив про руйнівний вплив

Російської імперії на соціально-економічний розвиток, державні структури й політичні процеси в Гетьманщині у XVIII ст.

Рецензована праця є самостійним, концептуальним, комплексним дослідженням політичної історії Гетьманщини XVIII ст., виконаним на здобутках історіографії трьох поколінь істориків. При цьому Л. І. Салагуб уперше у вітчизняній історіографії зосередила увагу на компаративному з'ясуванні поглядів українських науковців імперської доби та сучасного періоду, виокремлюючи спільні та діаметрально протилежні позиції.

Завершують рецензовану роботу висновки, що логічно випливають з усього попереднього її змісту й тому не викликають серйозних зауважень. Солідний список використаних джерел і літератури засвідчує повну орієнтованість авторки в поставленій проблемі, опанування та володіння нею широким колом історіографічних джерел.

Попри незаперечні позитиви роботи, зауважимо, що рецензована дисертація не позбавлена деяких дискусійних моментів, що більшою мірою стосуються формальної організації тексту, аніж змісту. Висловимо щодо цього такі зауваження й побажання:

1. Варто було б пояснити дефініцію поняття «політична історія XVIII ст.» і зауважити, чи є це словосполучення синонімом інших понять, широко використовуваних у тексті: «політичні перипетії XVIII ст.», «політичні процеси у Лівобережній Україні XVIII ст.» (с. 48), «політичні проблеми Гетьманщини», «політична історія Гетьманщини» (с. 50), «політична сфера Лівобережжя XVIII ст.» (с. 51), «історія України XVIII ст.» (с. 56), «історична віха Гетьманщини XVIII ст.» (с. 59), «політичні реалії періоду 1709–1764 рр.» (с. 61), «політична ситуація 1709–1764 рр.» (с. 79) тощо.

2. З огляду на значний понятійний апарат, яким оперує дослідниця в дисертації, відчутним постає брак словника історичних термінів та категорій, що, безперечно, полегшило б сприйняття тексту аматорами історії (адже

текст дисертації перебуватиме у вільному інтернетівському доступі) і водночас лише б збагатило наукову працю.

3. Л. І. Салагуб слушно зауважує, що «у кожного історика – свій пройдений, унікальний життєвий та суто науковий шлях» (с. 47), проте подає замало біографічних характеристик учених. Хотілося б поглибити дослідження таким матеріалом, адже історіографія – це передусім думки та ідеї конкретних науковців.

4. У підрозділі 3.1. помітною є диспропорційність у поширенні знань про політичну історію Гетьманщини XVIII ст.: менше уваги приділено аналізу публікацій В. Біднова, Л. Окіншевича, Є. Єнацького, більше – М. Слабченка.

5. Окрім граматичних і стилістичних огріхів (ст. 22, 32, 37, 55, 62, 88, 107, 122, 166), у тексті дисертації натрапляємо на повторення окремих речень і абзаців (с. 62 і с. 64, с. 65 і с. 66, с. 65 і с. 67, с. 162 і с. 169).

Висловлені зауваження мають характер побажань і жодною мірою не знижують загалом високого рівня виконаної дисертаційної праці, яка, безперечно, вирізняється оригінальністю й самостійністю наукового пошуку.

Здобувачка продемонструвала вміння ставити й аргументовано розкривати недосліджені досі проблеми, визначати їхні ключові моменти, давати на них відповіді на належному аналітичному та науковому рівнях.

Отже, дисертаційна праця «Політична історія Гетьманщини XVIII ст.: історіографічний вимір» виконана на належному науково-теоретичному рівні й відповідає чинним вимогам МОН України щодо порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань. Її авторка – Людмила Іванівна Салагуб – цілком заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 – історія та археологія.

Офіційний опонент –

доктор історичних наук,
доцент, професор кафедри історії України
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Ю. С. Степанчук

Зразок підпису
Засвідчую
Начальник відділу кадрів

20 20 20